

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора

Наталії Миколаївни Костусяк

про дисертацію Ольги Леонідівни Кирилюк

«Дискурс інформаційної війни: лінгвокогнітивний та психолінгвістичний аспекти», подану до захисту в спеціалізовану вчену раду

Д 36.053.02 у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

До пріоритетних завдань сучасної лінгвістики належить всеохопне студіювання українського мовопростору, що забезпечує комплексний і багатоаспектний опис виражальних засобів та їхнього функційного потенціалу з акцентом на антропоцентризм і зовнішні чинники, які безпосередньо впливають на мовну динаміку. Розпочате ще до активної фази війни російсько-українське протистояння пов'язане із залученням різних форм і засобів психологічно тиску на українців, мета якого – деморалізувати їх, привчити до песимізму, вселити відчай та зневіру, створити атмосферу приречення, безнадії, панічних настроїв. У засоби масової інформації та соціальні мережі особливо впродовж останнього часу проникло чимало повідомлень, що мають негативний комунікативно-прагматичний ефект і заaktuалізують питання інформаційної гігієни, психологічної безпеки, а також слугують передумовою ефективного протистояння ворожій пропаганді й маніпуляціям. Як справедливо зазначає О. Л. Кирилюк у дисертації «Дискурс інформаційної війни: лінгвокогнітивний та психолінгвістичний аспекти», нині війни вирізняються спрямуванням «не тільки на ведення бойових дій, а й на перепрограмування свідомості суспільства, зміну його поведінкових сценаріїв. Тому на перше місце виходить вплив на когнітивну й психологічну систему опонентів за допомогою мовного коду, а відтак важливості набирає дослідження цих особливостей методами когнітивної та психолінгвістики» (с. 24). Зазначені орієнтири, а також відсутність праць, присвячених цілісному й ґрунтовному вивченню дискурсу російсько-українського інформаційного протистояння

в сучасному та історичному вимірах, спонукали О. Л. Кирилук заповнити цю нішу й водночас окреслили *актуальність* її праці.

Звісно, у науковій парадигмі представлено низку студій, у яких з'ясовано особливості інформаційно-психологічних операцій та описано їх у міждисциплінарному контексті. Дослідники неодноразово залучали досягнення соціології, психології, психолінгвістики, медіалінгвістики, визначаючи механізми інтерпретації та сприйняття різних подій у площині прихованого змісту. Насамперед ідеться про фальшиві російські наративи як засоби ведення гібридної війни в медійному просторі, механізми когнітивного впливу та психологічної атаки, скеровані на тотальне соціальне зомбування, маніпулювання громадською думкою та ін. Ґрунтовно простудіювавши й ґрамотно використавши присвячений порушеній проблемі науковий доробок, а також опрацювавши джерельну базу, що охоплює 10 тисяч різножанрових мікроконтекстів, дібраних з інтернет-видань, соціальних мереж, науково-популярних та публіцистичних праць, друкованої релігійної літератури, агітаційних матеріалів, дисертантка зуміла не тільки глибоко проникнути в сутність проблеми, а й уперше в лінгвістиці вмотивувала доцільність виокремлення дискурсивного конструкту інформаційної війни, з'ясувала його кваліфікаційні параметри, на основі укладеної картотеки засобів мововираження самостійно визначила їхню роль у реалізації маніпулятивних тактик і стратегій, схарактеризувала мовні одиниці в контексті розпалювання ворожнечі й інформаційної протидії, докладно описала основні пропагандистські наративи та актуалізовані в них концепти, окреслила структуру асоціативно-семантичного поля ВІЙНА й виявила аксіологічну динаміку мовних знаків дискурсу. Вибір таких наукових пріоритетів, досягнення сформульованої мети, скерованих на її розв'язання дев'ятох завдань, отримані беззаперечні результати дослідження слугують свідченням його *новаторства*.

Відповідно до традиції структурування праць дисертаційного жанру в *першому розділі* О. Л. Кирилук запропонувала аналітичний огляд дотичних за проблематикою студій. Проаналізувавши висунуті науковцями теоретичні засади, вона задекларувала власну позицію: окреслила обсяг понять *інформаційна війна, дискурс інформаційної війни та дискурс російсько-української інформаційної війни*, визначила їхні ознаки та засоби формальної реалізації, обґрунтувала потребу дослідження дискурсу інформаційної війни з огляду на лінгвокогнітивний, психолінгвістичний, аксіологічний аспекти, у кореляції самоідентифікаційних орієнтирів *свій – чужий* та низці інших вимірів, зацентрувала на наративності інформаційної війни й основних лінгвальних способах сутєсного впливу на реципієнта. Про неабияку скрупульозність Ольги Леонідівни свідчить чітке ранжування термінологійного апарату, зокрема виділення 36 термінів, що виявляють стосунок до теми вивчення особливостей війни, із-поміж них 4 «на позначення різних видів війни та 16 відповідних синонімів, а також 16 видових понять» (с. 45).

На дотримання поетапності, чітко сформульованого алгоритму й методології дослідження скеровано запропонований у *другому розділі* аналіз механізмів знецінення національної картини світу, що містить опис мови наративів передвоєнного та воєнного періодів. Ольга Леонідівна окреслила чотири етапи, кожен із яких «маніфестований окремим узагальненим ворожим наративом: 1-й етап – “Розкол Сходу і Заходу України” (період 2003–2004 рр.); 2-й етап – наратив “Україна розпадеться” (2005 – листопад 2013 рр.); 3-й етап – наратив “Україна розпалася” (грудень 2013 – 2021 рр.); 4-й етап – наратив “Денацифікація України” (2022 – до теп. часу)» (с. 100). Усі вони структуровані певною кількістю субнаративів. Однією із засад авторської інтерпретації є визначення структури фреймової мережі концептів. У такому аспекті проаналізовано концептуальні метафори ЄВРОПА як ЗАГРОЗА (с. 107), НАТО як ЗАГРОЗА (с. 107–108), концепти УКРАЇНА (с. 113), ДКР (Донецько-Криворізька республіка) (с. 121), МАЗЕПА (с. 137–139), ПЕТЛЮРА (с. 140–141) та ін. Важливо, що Ольга Леонідівна не тільки описує наративи з огляду

на засоби їхньої мовної експлікації, дериваційні ознаки, графічні параметри, особливості синтаксичного оформлення, а й зосереджує увагу на випадках розширення семантичної структури слів, прагматичному потенціалі аналізованих одиниць, розглядає їх на тлі концептуалізації. Повноту дослідження наративів забезпечує студіювання засвідчених у медійних текстах жаргонізмів, що слугують яскравим оцінно-емоційним засобом, указують на «розмивання» стилістичних меж й орозмовлюють публіцистичні тексти, з одного боку, та реалізують прагматичний вплив на реципієнтів – з іншого.

Цілком логічним постає акцент дисертантки на способах руйнування історичної пам'яті, для опису чого використано спеціальний термінологічний інструментарій, авторські дефініції якого вважаємо умотивованими, повними й об'єктивними. У межах таких понять розглянуто *фабрикований фрейм* (с. 134). Обраний алгоритм аналізу фабрикованих фреймів дав змогу схарактеризувати низку номінації в контексті динаміки та виявити випадки перетворення позитивної семи на негативну.

Класифікаційну модель дослідження механізмів знецінення національної картини світу доповнює докладний опис засобів «розмивання» образу ВОРОГА. У цій частині праці О. Л. Кирилук оперує поняттями *мем*, *лінгвомем*, *шкідливий мем* і з огляду на тематику дібраних конструкцій виділяє два способи «розмивання»: 1) уведення українського суспільства у спільну з агресором психокультуру; 2) перекладання провини з агресора на Україну.

До успішно виконаних завдань належить окреслення диференційних ознак та мовного інструментарію дискурсів агресії, чому присвячено *третій розділ* дисертації. Обстежений матеріал (374 назви) дав змогу дисертантці комплексно схарактеризувати виражальні засоби, що репрезентують мову ворожнечі, зосередити увагу на їхній стилістичній і прагматичній ролі та виявити номінації, яким притаманна динаміка наростання рівня агресії в період активної фази російсько-української війни. Виправданим із погляду цілісності осмислення дискурсу агресії вважаємо дослідження лінгвального інструментарію розпалювання релігійної ворожнечі, що належить

до фрагментарно опрацьованих питань сучасного мовознавства. Ольга Леонідівна, заповнюючи цю нішу, зосередила увагу на наративах міжконфесійного протиборства, заaktuалізованих в умовах воєнного протистояння, а також докладно проаналізувала скеровані на їхнє моделювання виражальні засоби, зокрема перифрази, епітети, каламбури та ін.

Вагомим теоретичним здобутком праці вважаємо докладний опис формальних маркерів, функційне призначення яких полягає у створенні текстів, що, за висловленням дослідниці, «підіймають моральний дух суспільства, нівелюють негативний вплив ворожої пропаганди» (с. 271). Такий прагматичний потенціал дав змогу авторці виділити та схарактеризувати *дискурс опору й засоби мовного опору*, «використовувані для: 1) формування образу захисника; 2) перейменувальних процесів; 3) побудови постфольклорних текстів» (с. 272).

Заслугує поцінування ґрунтовний аналіз мовних одиниць із позитивними конотаціями, який героїзує певних осіб чи поняття. Ця проблема знайшла віддзеркалення в *четвертому розділі* дисертації, що містить різновекторні, значною мірою представлені на основі кореляцій *наш – ваш, свій – чужий, добрий – поганий* та інші інтерпретації захисників і ворогів. У сферу зацікавлень авторки потрапили морфологічні, синтаксичні та стилістичні особливості виражальних засобів, які схарактеризовано з акцентом на їхні прагматичні функції. На дотримання концептуальних засад праці скерований фрагмент, присвячений ворожим наративам, що руйнують усталений у суспільстві позитивний образ українського героя та знецінення української армії загалом.

Повноту студіювання дискурсу опору забезпечує опис перейменувальних процесів у топоніміці, а також залучення експериментальних даних, отриманих у межах психолінгвістичного дослідження, мета якого – виявити та проаналізувати вербальні реакції реципієнтів на поняття декомунізації, зокрема й на нові назви міст Кропивницький та Горішні Плавні. Значне зацікавлення викликав параграф, у якому схарактеризовано вербальні засоби в межах

постфольклорних текстів. У цій частині праці сфокусовано увагу на дегуманізувальній лексиці, номінаціях зі знецінювальною семантикою, засобах творення парадоксів, каламбурах, ненормативних мовних одиницях, мемах-концептах російської пропаганди та ін.

З огляду на сучасні події в Україні Ольга Леонідівна в *п'ятому розділі* цілком умотивовано аналізує парадигматичну й синтагматичну організацію номенів асоціативно-семантичного поля ВІЙНА, специфіку якого випрозорює лексичне наповнення текстів ЗМІ та соцмереж. Керуючись теоретичними здобутками в цій царині, дисертантка вважає *асоціативно-семантичне поле* вершинною одиницею для таких ієрархічно організованих складників, як *асоціативно-семантичне мікрополе*, *асоціативно-семантична група*, *асоціативно-семантична мікрогрупа*. Сукупність дібраних до слова *війна* асоціатів і зазначена схема їхнього опису дали змогу в межах поля ВІЙНА виділити два асоціативно-семантичних мікрополя – ВОРОГ і ЗАХИСНИК, спільним для яких є ядро «Назва конфлікту». Перше мікрополе структурують асоціативно-семантичні групи «Ворожі ЗМІ», «Країна-ворог», «Вороже суспільство», «Ворожі війська», друге – «Воїни», «Волонтери», «Символи». Запропоновану типологію вважаємо вмотивованою, об'єктивною, цілісною й достатньо підтвердженою фактичним матеріалом. Твердження дослідниці звучать переконливо ще й тому, що ґрунтуються на поданих у відсотках кількісних показниках.

Про реалізацію наукових задумів Ольги Леонідівни свідчать аргументовані, продумані, досить докладні висновки до розділів та загальні висновки, які корелюють із метою праці та скоординовані з її завданнями. Важливим доповненням слугують додатки.

Заслугує схвалення послідовність і вичерпність опису наукової проблематики, манера викладу матеріалу, відредагованість тексту.

Праця має безсумнівну наукову новизну, *теоретичне та практичне значення*. Її *теоретична цінність* полягає в тому, що отримані результати відкривають перспективи для інших досліджень дискурсу інформаційної війни

та мовних маніпуляцій, формують наукові засади комплексного вивчення концептів та асоціативно-семантичних полів, збагачують новими ідеями когнітивну лінгвістику, психолінгвістику, дискурсологію, лексикологію, медіалінгвістику, стилістику.

Практичне значення одержаних результатів пов'язане з можливістю скористатися ними для проведення лінгвістичних експертиз, написання праць, адресованих фахівцям органів державної влади, а також у навчальній і науковій роботі здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії, рівнів магістр і бакалавр.

Дисертація побудована на засадах націєцентризму й скерована на викриття ворожих маніпуляцій та пропаганди. Вона має важливу *загальнонаціональну цінність*.

Позитивно оцінюючи вагомі здобутки дослідження, висловимо певні *міркування та пропозиції*, які переважно мають рекомендаційний характер і спонукають до дискусії:

1. На с. 44 подано структурну схему (Рисунок 1), що, поза сумнівом, удокладнює, візуалізує й полегшує сприйняття інформації про терміносистему з вузловим компонентом *війна*, варіантами-синонімами й видовими розгалуженнями, проте її варто було б перемістити в Додатки. На нашу думку, у Додатках мали б перебувати й таблиці 1, 2 (с. 183), 3 (с. 188), 4 (с. 193), 5 (с. 212–213), 6 (с. 225), 7 (с. 229), 8 (с. 235) та ін.

2. Хочемо уточнити, яких часових меж стосується весь проаналізований у дисертації фактичний матеріал. Питання виникло через те, що в різних частинах праці натрапляємо на неоднаково датовані джерела. Зокрема, у вступній частині дисертації, інформуючи про джерельну базу дослідження, О. Л. Кирилюк окреслює 2014–2021 роками тільки щоденні зведення штабу АТО / ООС (с. 29). Крім того, вона називає електронні інформаційні й розважальні ресурси, урядові портали, новинні сюжети, виступи учасників політичних ток-шоу українського телебачення, дописи й коментарі в соціальних мережах, виступи політиків та держслужбовців, які не містять

часового уточнення (с. 29–30). Немає його й у Списку джерел ілюстративного матеріалу (зокрема, на с. 458–460). Натомість на с. 31, визначаючи наукову новизну одержаних результатів, авторка наголошує, що дослідження дискурсивного конструкту здійснено «на основі вивчення текстів збройного конфлікту протягом дев'яти років (з 2014 р. – до середини 2023 р.)». А в другому розділі Ольга Леонідівна характеризує мовні засоби моделювання наративів, охоплюючи період від 2003 року й дотепер.

Принагідно зазначимо, що, ілюструючи теоретичні положення про наративи першого етапу інформаційної аргесії (2003–2004 рр.), дисертантка хоч і зрідка, проте використовує фактичний матеріал, який перебуває поза цими часовими межами. Зокрема, ідеться про висловлення Н. Вітренко, датоване 03.04.2009 р. (с. 108), мікроконтексти з деяких сайтів: *korrespondent.net*, 31.01.2011 (с. 109), *vybor.ua*, 12.07.2012 (с. 109). Можливо, їх потрібно було подати в інших параграфах праці, присвяченим наступним етапам, і наголосити на тенденційності аналізованого явища. Просимо Ольгу Леонідівну прокоментувати, як, на її думку, узгоджені ці наративи з першим етапом.

3. Різновекторності інтерпретації поданих у другому розділі наративів сприяє їхнє студіювання в контексті концептуалізації та з огляду на фреймову структуру. Загалом цей фрагмент роботи не викликає принципових заперечень, проте деякі теоретичні положення дисертантки спонукають до роздумів. У першому розділі, описуючи типологію фреймів, авторка вслід за С. Жаботинською, окрім таксономічного (ідентифікаційного), компаративного, предметного й акціонального, виділяє посесивний різновид. Дослідниця цілком умотивовано стверджує, що посесивний фрейм реалізує схема *ЩОСЬ-власник (possessor) має ЩОСЬ-те, чим володіє (possessed)* (с. 61). На основі сконструйованої матриці та сполуки *АТО на Донбасі* (с. 62–63) дисертантка цілком аргументовано подає приклад *АТО / має / різні етапи* (с. 63). У другому розділі, характеризуючи посесивний фрейм концепту *ДКР (Донецько-Криворізька республіка)*, О. Л. Кирилюк наводить такий ілюстративний матеріал: *вороги подавилися ДКР, всі намагаються забути ДКР, не можна було*

писати про ДКР, не згадують про ДКР, розстріляли пам'ять про ДКР (с. 121). Цікаво почути аргументи дослідниці, скеровані на визначення посесивності в цих висловленнях.

Принагідно хочемо дізнатися критерії, які, на переконання Ольги Леонідівни, дають змогу розмежувати поняття *концепт* і *поле*. У дисертації авторка зрідка послуговується сполукою *концепт ВІЙНА* (с. 26, 77, 83–84, 114, 411, 416), проте в п'ятому розділі послідовно використовує *асоціативно-семантичне поле ВІЙНА*.

4. У п. 3.1.3., аналізуючи лексеми зі спонукальною семантикою, що реалізують заклик до фізичного знищення, Ольга Леонідівна подає конструкції «*У січні на Донбасі знищено 27 бойовиків*» (pravda.com.ua, 31.01.2020) (с. 226), «*Смердить горіла вата*», – *показали відео знищення укріплення бойовиків*» (gazeta.ua, 12.03.2019) (с. 226), «*Наша красуня Яніна палить вату професійно*» (m.ukropen.net, 5.06.2019) (с. 227). Хочемо уточнити, які кваліфікаційні ознаки, на думку дослідниці, дають змогу констатувати наявність семантики волевиявлення у виділених словах.

5. Дисертантка докладно, різновекторно, зокрема й з огляду на мовну динаміку простудіювала дискурс російсько-української інформаційної війни, що, поза сумнівом, увиразнює всеохопність дослідження, проте фрагментарно зосередила увагу на дериваційних параметрах неонімацій, якими рясніють тексти масмедіа, а особливо соціальні мережі. На нашу думку, перспективно схарактеризувати утворені морфологічними та неморфологічними способами слова в аспекті лінгвокогнітивістики, психолінгвістики, продуктивності / непродуктивності та ін., що дало б змогу простежити тенденції розвитку мови загалом та її лексичного складу зокрема.

Подані у відгуку дискусійні міркування не знижують наукового рівня дисертації, не впливають на її загальну концепцію та обрану методологію.

Результати наукового пошуку достатньо апробовані на 19 міжнародних і 3 всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, у 31 праці, зокрема у 2 розділах монографій, 16 статтях у наукових фахових виданнях

України, 3 – у періодичних виданнях інших держав, 2 – у виданнях, що входять до бази даних Scopus, 2 – Web of Sciences, 6 – у нефахових виданнях.

Зміст реферату повною мірою відображає основні положення дисертації. Обидві різножанрові праці, а також публікації інформаційно ідентичні. Реферат і дисертація з огляду на обсяг, структуру й технічне оформлення відповідають чинним вимогам.

Порушень академічної доброчесності, фальсифікацій та сфабрикованих теоретичних положень не виявлено.

Дисертація «Дискурс інформаційної війни: лінгвокогнітивний та психолінгвістичний аспекти» – актуальне, новаторське, системне й завершене дослідження, що відповідає вимогам МОН України, зокрема «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року, № 1197, а Ольга Леонідівна Кирилюк заслуговує присудження наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
та лінгводидактики
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Н. М. Костусяк

